

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

УДК 330.101:316.422

Ревякін О. О.

Здійснено комплексне дослідження теоретичних і практичних аспектів проблем взаємодії офіційного та тіньового секторів економіки. З'ясовано правові та інституційні основи регулювання трудової діяльності в умовах детінізації економічної сфери. Визначено позитивні та негативні тенденції розвитку тіньового сектору економіки та обґрунтовано шляхи його легалізації. Запропоновано науковий підхід щодо діагностування найбільш загрозливих напрямів розвитку тіньових економічних процесів з метою підвищення ефективності боротьби проти них, зменшення негативних наслідків і скорочення витрат на підприємницьку діяльність.

Ключові слова: детінізація підприємницької діяльності, взаємозв'язок офіційної та тіньової економік, правові та інституційні основи регулювання трудової діяльності.

ПРАВОВЫЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ДЕТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

УДК 330.101:316.422

Ревякин А. А.

Осуществлено комплексное исследование теоретических и практических аспектов проблем взаимодействия официального и теневого секторов экономики. Определены правовые и институциональные основы регулирования трудовой деятельности в условиях детенизации экономической сферы. Определены положительные и отрицательные тенденции развития теневого сектора экономики и обоснованы пути его легализации. Предложен научный подход относительно диагностирования наиболее угрожающих направлений развития теневых экономических процессов с целью повышения эффективности борьбы с ними, уменьшения негативных последствий и сокращения расходов на предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: детенизация предпринимательской деятельности, взаимосвязь официальной и теневой экономик, правовые и институциональные основы регулирования трудовой деятельности.

**LEGAL AND INSTITUTIONAL PRINCIPLES
FOR REGULATION OF EMPLOYMENT IN LEGALIZATION
OF ECONOMIC SPHERE**

UDC 330.101:316.422

O. Reviakin

A comprehensive study of theoretical and practical aspects of problems concerning interaction between formal and shadow sectors of economy has been provided in the article. Legal and institutional base for regulation of employment within economic legalization has been defined. Positive and negative trends in the development of shadow economy sector have been determined and ways of its legalization have been justified. The proposed scientific approach to diagnostics of the most dangerous areas of shadow economy processes development is aimed to improve the efficiency of their elimination, decrease their negative consequences, reduce business costs.

Key words: legalization of business, the interrelation between formal and shadow economies, the legal and institutional principles for regulation of employment.

Економічне становище України протягом останніх років характеризується значним розширенням масштабів тіньової економіки та посиленням її впливу на соціально-економічне життя суспільства. Паралельне функціонування двох секторів – легального та тіньового – ускладнює стабільний розвиток економіки країни. Поряд з офіційною діловою активністю існує і тінова ділова активність, яка має величезний розмах, незважаючи на зростаючі економічні та адміністративні заборони. Особливого значення на сьогодні набула проблема легалізації тіньового сектору, обумовлена певною сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів. По-перше, в умовах переходу до ринкових відносин частка тіньової економіки збільшується. По-друге, за умов перехідних перетворень держава не володіє сталим і діючим механізмом звуження та легалізації тіньових процесів. Пошук вирішення протиріч впливу тіньового сектору економіки на господарські процеси лежить на шляху формування і вдосконалення механізму взаємодії неофіційного та офіційного секторів економіки в напрямі легалізації, виявлення форм і методів впливу на тіньові й офіційні відносини.

Теоретичні та практичні питання стосовно проблем існування й функціонування тіньової економіки у вітчизняній науковій літературі за останній час набули досить активної розробки у працях таких економістів, як: З. Варналій, В. Гончарова, І. Мазур, В. Мандибур, П. Михайленко, М. Павловський, В. Попович, Т. Приходько, Ю. Симачев, О. Турчинов, Ю. Цал-Цалко та ін. [1 – 4]. Відомі сучасні дос-

лідження тіньової економіки в інших країнах надруковані David E. A. Giles, L. M. Tedds [5] та у деяких інших закордонних публікаціях.

У працях цих науковців розглянуті основні підходи до вивчення проблеми існування і розвитку тіньового сектору економіки, а також методи розрахунку його обсягу. При такому різновиді робіт, присвячених проблематиці тіньового сектору, можна досить умовно виділити ряд основних підходів, кожний з яких пропонує своє тлумачення причин його існування і функціонування. По-перше, інституціональний підхід, за яким масштаби поширення тіньового сектору економіки пов'язані з наявністю неефективних формальних (правових) інститутів, стримуючих підприємницьку активність. Індивіди приймають рішення про початок діяльності та її продовження в умовах легального або тіньового секторів економіки на основі співставлення витрат і вигод в обох секторах. По-друге, соціально-структурний підхід. Він впливає з передумов необхідності всебічного врахування особливостей соціальної структури суспільства, наявності каналів соціальної мобільності, масштабів економічної диференціації суспільства. По-третє, дослідження в галузі статистичної (кількісної) оцінки масштабів і динаміки тіньових процесів, проблем, пов'язаних з відтоком тіньового капіталу з країни, зростанням корупції і хабарництва.

Невирішеність проблеми обумовлена необхідністю створення механізму взаємодії між тіньовим та офіційним секторами економіки з метою стримування дії негативних факторів і попередження відтоку ресурсів з легального сектору до неофі-

ційного виробництва, дослідження правових та інституційних основ регулювання трудової діяльності в умовах детінізації економічної сфери.

Метою статті є дослідження сутності трудової діяльності в процесі взаємодії тіньового та офіційного секторів економіки на сучасному етапі.

Тіньова економіка, маючи об'єктивний характер, існує в будь-яких економічних системах, суперечить чинному законодавству, морально-етичним нормам суспільства, руйнує державні інститути. Результати такої діяльності свідомо приховуються від державних та податкових органів управління з метою невиконання перед ними своїх обов'язків. Під офіційною економікою розуміється система регламентованих державою та законом економічних відносин, що виникають у виробництві, розподілі, обміні та споживанні товарів і послуг, які відображаються офіційними та статистичними даними. Недооцінка, неврахування обсягів тіньової економіки призводять до значних помилок у визначенні як мікроекономічних показників розвитку окремих господарюючих суб'єктів, так і економічних та фінансо-

вих пропорцій реалізації економічної політики в цілому [6].

Використання економіко-статистичного підходу під час проведення дослідження дозволяє глибше і точніше проаналізувати тіньову економіку як складне явище та визначити основні засади протидії тіньовим ефектам, розглядати сучасну економічну систему як складну комбінацію офіційного та неофіційного секторів. Поділ економічного простору на офіційний і тіньовий – соціально-позитивний (офіційний) і соціально-негативний (тіньовий) – відбувається на основі вимірювання соціальної якості його управління з боку держави. При вивченні причин виникнення тіньового сектору економіки розглядаються значна сукупність пов'язаних з ним подій та обставин, які здійснюють стимулюючий чи гальмуючий вплив на його розвиток, а саме: позитивних, негативних, стабільних, нестійких, випадкових, недосконалих і переважно фіскальний характер податкової політики, нестабільність її законодавчої бази [7]. Пропонується така класифікація підприємницької діяльності (рисунок).

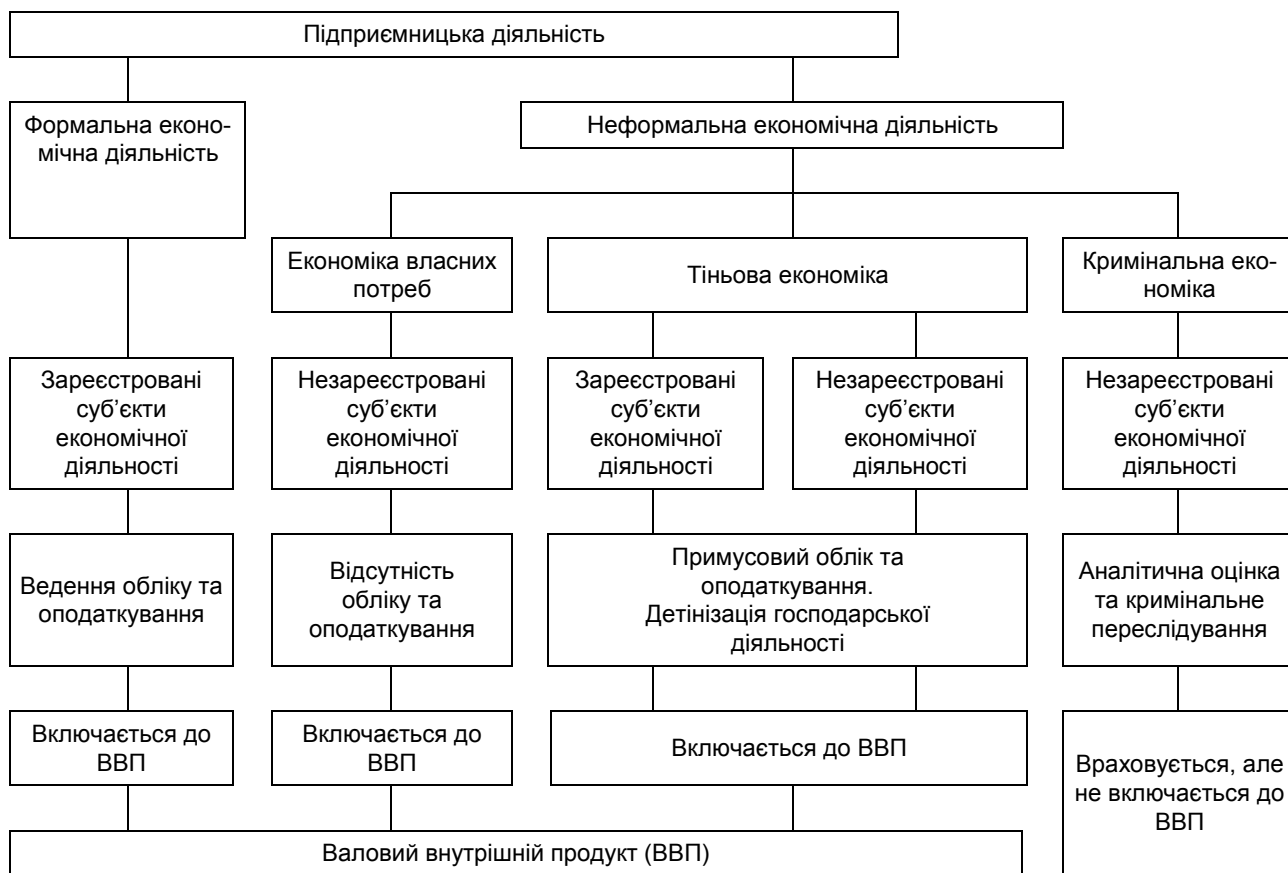

Рис. Класифікація складових частин підприємницької діяльності (розроблено автором на підставі праць [1 – 5])

Автор вважає за доцільне поділити економічну діяльність на формальну (офіційно зареєстровану економічну діяльність, що здійснюється у встановлених правових рамках держави та підлягає статистичному обліку й оподаткуванню) та неформальну (економічну діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами або здійснюється поза рамками правового поля). До складу неформальної економіки, на думку автора, слід включити три складові частини: економіка власних потреб, тіньова економіка та кримінальна економіка [8].

Запропонована класифікація підприємницької діяльності дозволяє: ширше бачити ініціативу юридичних і фізичних осіб у пошуках корисної економічної діяльності; охарактеризувати їх правові та економічні умови, що призводять до соціально-політичних наслідків тіньової економічної діяльності; розкрити сутність тіньового сектору економіки відносно офіційного. Що стосується сучасного офіційного сектору економіки на макро- і мікрорівнях, то під впливом тіньового він характеризується своєю деформованою структурою. Тому структурна перебудова в легальному секторі економіки повинна спрямовуватися на розв'язання двох основних завдань. По-перше, забезпечити економічну ефективність підприємств, що працюють у рамках закону та повністю і своєчасно сплачують податки. По-друге, відновити конкурентоспроможність таких підприємств на ринках, де процвітає тіньовий бізнес [8].

Механізм взаємодії офіційного та тіньового секторів економіки відображає суспільно-виробничі відносини, що склалися на теперішній час. Через них здійснюються упорядкованість господарських зв'язків, приведення їх у відповідність з нормами, правилами і методами економічної діяльності, погодження всіх видів інтересів з державними і загальнонаціональними інтересами. Механізм взаємодії розкривається через його функції, а саме: обмеження, стимулювання, примусу, заборони, спонукання, що "впливають" з його сутності та є методами реалізації взаємодії на практиці. Дія функцій механізму пов'язана зі встановленням відповідальності суб'єктів економічної діяльності перед суспільством. Саме в гармонії між собою економічні та адміністративно-правові регулятори, використовуючи зазначені функції, становлять складну систему взаємодії між досліджуваними секторами в напрямі детінізації економіки. Ефективна протидія згубним результатам функціонування тіньової економіки у промисловості та отримання максимального соціально-економічного ефекту від детінізації можливі, на думку автора, лише за умов системного аналізу тіньових процесів на всіх рівнях територіаль-

ної та галузевої ієрархії, що складається з таких етапів:

Етап 1. На основі постійно оновлюваних статистичних даних регулярно проводяться розрахунки обсягів тіньової економічної діяльності та відповідних коефіцієнтів тінізації у виробництві в цілому та його основних галузях на державному та регіональному рівнях. За результатами проведених досліджень у промисловому секторі економіки Київщини та Донеччини ці показники складають, відповідно, 43,9 та 23,1 % [6].

Етап 2. З метою виявлення впливу рівня тінізації в різних галузях економіки на суспільне виробництво будується кореляційна багатофакторна модель, перевіряється її адекватність та проводиться економетричне дослідження, що дозволяє обґрунтувати подальший вибір пріоритетних напрямів детінізації економіки та кількісно оцінити соціально-економічний ефект запланованих заходів. Основні фактори впливу на формування коефіцієнта тінізації наведені в таблиці.

Таблиця

Економетричні моделі визначення коефіцієнтів тінізації виробничої сфери

Сфера виробництва	Модель визначення коефіцієнта тінізації	Аргументи (коефіцієнти тінізації)
Україна	$K_{CB} = 18,92 + 0,3024x_1 + 0,1038x_2 + 0,2562x_4$	x_1 – у промисловості; x_2 – у сільському господарстві;
Київська обл.	$K_B = 6,2 + 0,1928x_1 + 0,3298x_2 + 0,026x_3 + 0,2887x_4$	x_3 – у будівництві; x_4 – на транспорті й у зв'язку
Донецька обл.	$K_B = -22,02 + 0,909x_1 + 0,155x_2 + 0,513x_4$	

Для подолання тіньових процесів у суспільному виробництві України і регіонів основну увагу треба приділити опрацюванню організаційних заходів та економічних механізмів для детінізації промисловості країни.

Етап 3. Побудова трендових моделей рівня тінізації різних економічних сфер діяльності. За результатами проведених розрахунків для основних галузей виробництва України, Київської і Донецької областей отримані трендові моделі:

по Київській області: $K_n^t(k) = 43,99 - 0,6k$;

по Донецькій області: $K_n^t(k) = 23,1 - 5,5k$.

Дані моделі доводять, що обсяг тіньового виробництва у промисловості Донецької області набагато перевищує цей показник по Київській, що пов'язано з особливостями сплати податків промислових фірм великого, середнього та малого бізнесу.

Етап 4. Для виявлення та попередньої оцінки обсягів тіньової діяльності на рівні промислових фірм і підприємств здійснюються розрахунки за відповідними методами на основі статистичних даних та бухгалтерської звітності підприємств. Для аналізу тіньової господарської діяльності фірми автором пропонуються два методи: метод аналітичної оцінки тіньової діяльності фірми на основі аналізу випуску продукції фірми та метод аналітичної оцінки тіньової діяльності фірми на основі використання ресурсів. Відповідно до першого методу фактичний випуск продукції автор пропонує встановлювати, виходячи з мінімального рівня виробництва основних цехів фірми.

Випуск однорідної продукції у i -му цеху основного виробництва (МОСНІ) пропонується визначати за формулою:

$$M_{осні} = \left(\sum_{j=1}^m \Phi_{дji} \cdot n_{ji} \right) / \left(\sum_{s=1}^p t_{осні}^s \cdot k_{осні}^s \right), \quad (1)$$

де n – кількість цехів основного виробництва;

m – кількість видів обладнання, встановленого у i -му цеху основного виробництва, шт.;

p – кількість видів складових частин одиниці продукції, шт.;

n_{ji} – кількість одиниць обладнання j -го виду, шт.;

$t_{осні}^s$ – трудомісткість виготовлення s -ї складової частини одиниці продукції;

$k_{осні}^s$ – кількість складових частин s -го виду одиниці продукції, шт.;

$\Phi_{дji}$ – дійсний річний фонд часу роботи одиниці обладнання j -го виду в i -му цеху, год./рік;

Цільовою функцією системи приймається максимум річного прибутку фірми:

$$P = \sum_{v=1}^r (p_v \cdot M_v) = \sum_{v=1}^r (Ц_v - C_v) \cdot M_v \rightarrow \max, \quad (2)$$

де P – річний прибуток фірми, грн/рік;

P_v – прибуток з одиниці продукції v -го виду, грн/од. продукції;

$Ц_v$ – ціна виробництва у фірмі продукції v -го виду, грн/од. продукції;

C_v – собівартість одиниці продукції v -го виду, грн/од. продукції.

Ефективне виявлення та оцінка тіньової виробничої діяльності фірми можливі на основі аналізу використання ресурсів (електричної енергії, природного газу, води), які витрачаються при виробництві продукції.

Таким чином, тіньова економіка – це економічна діяльність, яка суперечить чинному законодавству, морально-етичним нормам суспільства, руйнує державні інститути, результати такої діяльності свідомо приховуються від державних та податкових органів управління з метою невиконання перед ними своїх обов'язків. Запропоновано класифікаційну ознаку – індикатор ступеня задоволення клієнта від надання товарів і послуг тіньовим сектором економіки. Дана ознака дозволяє з'ясувати корисність (некорисність) і зручність від отриманих товарів і послуг на тіньовому ринку та показує ступінь задоволення (незадоволення) споживачів від надлишку чи дефіциту товарів і послуг. Застосування результатів аналітичного дослідження дозволяє на основі виявлення найбільш загрозливих напрямів розвитку тіньових економічних процесів суттєво підняти ефективність боротьби проти них, зменшити негативні наслідки тіньових процесів і скоротити витрати ресурсів.

Література: 1. Гончарова В. А. Макроэкономический анализ процессов тенизации экономики Украины / В. А. Гончарова // Ринкова трансформація економіки. – 1999. – Вип. 4. – С. 56–64. 2. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с. 3. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2006. – 329 с. 4. Мандыбура В. Проблемы определения объемов денежной массы, коэффициента монетизации и направлений реформирования финансового сектора Украины / В. Мандыбура, О. Ходачук // Финансовые риски. – 1998. – № 4. – С. 61–71. 5. Giles David E. A. Taxes and the Canadian Underground Economy / David E. A. Giles, L. M. Tedds. – Toronto : Canadian Tax Foundation, 2000. – 320 p. 6. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка: суть та ідентифікація / Ю. І. Кіржецький // Економіка: проблеми теорії та практики : [зб. наук. праць]. – 2008. – Вип. 239. – С. 343–350. 7. Черевко О. В. Мотиваційні механізми зниження тіньової діяльності у сфері підприємництва / Черевко О. В. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Фінансова політика приватизованих підприємств і механізми її реалізації : зб. наук. пр. / редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній ; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – 2003. – Вип. 4 (XLII). – С. 289–298. 8. Про

першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції : Указ Президента України від 18.11.2005 р. № 1615 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/3509.html>.

References: 1. Goncharova V. A. Makroekonomicheskii analiz protsessov tenezatsii ekonomiki Ukrainy [Macroeconomic Analysis of the Shadowing Process of Economy of Ukraine] / V. A. Goncharova // Rynkova transformatsiia ekonomiky. – 1999. – Issue 4. – Pp. 56–64. 2. Tiniova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii : monohrafiia [The Shadow Economy: the Nature, Characteristics and Ways of Legalization] / za zah. red. Z. S. Varnaliia. – K. : NISD, 2006. – 576 p. 3. Mazur I. I. Detenizatsiia ekonomiki Ukrainy: teoriia ta praktyka : monohrafiia [Reducing the Shadow Economy in Ukraine: Theory and Practice] / I. I. Mazur. – K. : VPTS "Kyivskiy universytet", 2006. – 329 p. 4. Mandybura V. Problemy opredeleniya ob'yemov denezhnoy massy, koeffitsiyenta monetizatsii i napravleniy reformirovaniya finansovogo sektora Ukrainy [The Problems of Determining the Volume of Money Supply, Rate of Monetization and Ways of Reforming the Financial Sector of Ukraine] / V. Mandybura, O. Khodarchuk // Finansovyye riski. – 1998. – No. 4. – Pp. 61–71. 5. Giles David E. A. Taxes and the Canadian Underground Economy / David E. A. Giles, L. M. Tedds. – Toronto : Canadian Tax Foundation, 2000. – 320 p. 6. Kirzhetskiy Yu. I. Tiniova ekonomika: sut ta identyfikatsiya [The Shadow Economy: the Nature and Identification] / Yu. I. Kirzhetskiy // Ekonomika: problemy teorii ta praktyky : [zb. nauk. prats]. – 2008. – Issue 239. – Pp. 343–350. 7. Cherevko O. V. Motyvatsiini mekhanizmy znyzhennia tiniovoi diialnosti u sferi pidpriemnytstva [Motivation Mechanisms for Reducing the Shadow of Business] / Cherevko O. V. // Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Finansova polityka pryvatyzovanykh pidpriemstv i mekhanizmy yii realizatsii (Zb. nauk. pr.) / redkol. : vidp. red. akad. NAN Ukrainy M. I. Do-

lishnii ; NAN Ukrainy. Instytut rehionalnykh doslidzhen. – 2003. – Issue 4 (XLII). – Pp. 289–298. 8. Pro pershocherhovi zakhody shchodo detinizatsii ekonomiky ta protydii koruptsii : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.11.2005 r. No. 1615 [On Urgent Measures as for Shadows and Combating Corruption : Decree of President of Ukraine of 18.11.2005 No. 1615] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents/3509.html>.

Інформація про автора

Ревякін Олександр Олександрович – аспірант кафедри економіки, бухгалтерського обліку та аудиту ПВНЗ "Європейський університет" (03115, м. Київ, бульв. Вернадського, 16в, e-mail: ralex@jurdana.com.ua).

Информация об авторе

Ревякин Александр Александрович – аспирант кафедры экономики, бухгалтерского учета и аудита ЧВУЗ "Европейский университет" (03115, г. Киев, бульв. Вернадского, 16в, e-mail: ralex@jurdana.com.ua).

Information about the author

O. Reviakin – postgraduate student of Economics, Accounting and Auditing Department, PHEI "European University" (16v, Vernadskyi Blvd, 03115, Kyiv, e-mail: ralex@jurdana.com.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Назарова Г. В.

Стаття надійшла до ред.
27.06.2012 р.

